

ZERGATIK EDIZIO KRITIKOA

Billabona, 1989-V-27

Patxi Altuna

Euskal liburu zaharretan aztarrika ohi dabilzan ikerlariak hondartzako harea edo zeruko izarrak adina direla ezin esan dezakegun arren, ezin ere uka badirela gure artean bakar batzu eta are badirela egunean baino egunean gehiago, nahiz ez diren —eta ez izan behar ere— liburu berriak, gaurkoak eta oraingoak eskuztatu eta miatu nahiago dutenak adina. Literatura baten bizirik irauteari eta hizkuntza bizi baten suspertzeari bietariko langileak eta ikerlariak izatea dagokio eta ez dugu inola ere pentsatu behar elkarren etsai direla eta elkarren kaltezko lanean dihardutelara. Aitzitik, xede eta helburu beraren alde ari dira batzu eta besteak: euskarari, lehengoari eta oraingoari, lehen eta orain hizkuntza berbera denari irauneraztearen alde. Eginbehar berean ari dira filologoa eta hizkuntzalaria ere, nor bere sailean. Filologoak maiteago duke liburu zaharra, hartango testu jatorrari, idazlearen lumatik atera zenari, gero inprimategian erantsi zitzaizkion hutsegiteak atzemateko, lehenagoko idazleen eragina eta kutsua aztertzeke eta egileak han darabilen hizkeraren bereizgarri nagusiak eta bereizitasunak lore sorta gisa biltzeko. Hizkuntzalariaren egitekoa besterik da, nahiz gaurkoen, bai eta gure artekoen, iritziak eta jokabideak bereiz samar dabilzan, nonnahi bezala eta bidezko denez. Badira hizkuntza zaharrari lehentasuna emanik haren antzineko egoera, lehen-lehengo “estatusa” idoro nahi dutenak, eta badira beste batzu hizkera bizia, aldian aldikoa, egunorokoa bere ikerlanetarako hobesten dutenak. Guztientzat du lekua eta guztien besoen beharra du hizkuntza baten lan-sailak, soro batean bezalaxe han ere gisa askotako arloak burutu behar direnez gero: zokorrak hautsi, hazia erein, belar txarrak atera eta buruenik uzta bildu.

Liburu zahar bizkarrean berrehun urte dituenak dakarkizue gaur Euskaltzaindiak berriturik. Zuena dena itzuli baizik ez dizue egiten, herri honetako seme ospetsu Juan Antonio Ubillosek, euskara maite eta euskarari ahaleginean lagundu behar zitzaiola uste zuenak paratu baitzuen bere bizitzako azken urteetan. Zuena da, bai, baina euskaldun guztiona

ere bai, argitaratu zuen unetik euskal gordailuaren pitxi bat izaten hasi baitzen. Hari eskerrak gaur jakin dezakegu nolakoa zen garai hartan Amasa-Billabonako euskara edota, baldin edozein idazlek bezala herrikoa zerbait edertu bazuen, zein ziren gutxi gorabehera hizkera haren berezitasun nagusiak, Gipuzkoa bereko beste zenbait herritako beste idazleen —lehenagokoen eta geroagokoen— hizkeratik hura bereizten zutenak. Ez baitzen Juan Antonio Ubillos ordu onean gipuzkeraz idatzi zuen lehena eta ez azkena izan. Azkena izan ez zela bistan dago, hemeretzigarren mendean berean —ezagunagoak ditugun hogeigarrenagoak aipatzen ibili gabe— izan baitzituen ondorengo bikain eta distiratsuak, hala nola Asteasu-ko Agirre, Gerriko, Lardizabal, Otaegi, Iturriaga, Iztueta, Arana Jose Ignazio eta abar. Lehena ere ez, nahiz asko izan ez ziren zoritzarrez gipuzkeraz idazten aurrea hartu ziotenak. Aipatzekoak dira hauen artean lau bederen: Otxoa de Arin, Irazusta, Kardaberaz eta guztien gaindik —ez haatik euskaraz gehiena idatzi zuelako, ez eta hurrik eman ere— Andoaingo seme Manuel Larramendi, zeinen jaiotzaren hirugarren mendeurrena datorren urtean ospatuko baitugu. Honek onerako edo txarrerako —alde txarrei gehiago begiratzen dienik bada— mugarri sendo eta seinalagarria ezarri zuen bere lehenaren eta geroaren artean. Hizkerari dihoakionez ez dago, nik dakidala, ongi ikertua zertan den diferent andoaindarraren hizkera bera baino lehenagoko gipuzkeratik, ez eta zenbatetaraino markatu zuen hark bere ondoko idazle gipuzkoarren hizkera, zenbait hitz berriren erabileraz landa, ez eta horrenbestez zertan den desberdin Larramendi baino lehenagoko eta geroagoko gipuzkera. Egunen batean norbaitek burutu beharko duen eta burutzea merezi lukeen lana da hori, ene ustez. Esan ohi den bezain bortitza izan al zen —bere hiztegiko hiruzpalau dozena hitzez landa, berriro diot, eta hizkerari soilik gagozkio- la— Larramendiren eragina geroko idazle gipuzkoarrengan? Nor bere bidetik ibiltzen ikusten ditut nik gehienbat eta elkarrengandik urrun samar, inoren arrasto sakonik haien hizkeran begiztatu ahal izateko, edota Larramendik bere jokabideaz euskal literaturan leizerik eta tulunbiorik ireki zuela sinistu ahal izateko. Ados nago diotenekin Larramendi gabe ez zela segurki izango orduan eta gero izan zen zenbait idazle; ez ordea hain ados Larramendi gabe idazle haiek erabili zuten ez bezalako hizkera erabiliko zuketela diotenekin. Hauengan nik bere herriko eta lurraldeko hizkeraren zantzuak eta arrastoak gehiago ikusi uste ditut inork irakatsitako euskararenak baino.

Hau bezalako mintzaldi laburrean egin daitekeen baino ikerlan luzeagoa eta sakonagoa zor zaio, ordea, auzi horri eta ni hori alde batera utzirik Ubillosen liburuaz mintzatzera nator berriro, hori baita nere gaurko eginbidea. Esan daitekeen gehiena esana dute, haatik, nere aurretik hitza hartu duten bi hizlariak eta ni bi punturi lotuko natzaie laburkiro. Bat, zergatik prestatu dudan edizio kritikoa eta ez soilik eman, duela berrehun urte atera zen bezalaxe, hutsik eta biluzik, gorririk eta larrutsik,

Ubillosek berak ezarri zizkionez bestelako hitzaurre eta okerren zerrenda gabe. Bi, zer berri irakatsi didan edizio kritikoa prestatzeak.

Zergatik beraz edizio kritikoa? Hara garbi esan. Aspaldixko joana da ene ustez, eta zorionean joana noski, euskal liburu zaharrak ikerlarien multzo urriari bakarrik axola zitzaizkiola eta, haientzat bakarrik berrargitaratu behar zirela pentsatzen zen garaia. Gaur eta hemen euskal liburuaren, bai eta zaharren, irakurlegoa ugalduta eta mukurutu egin da eta Euskaltzaindiaren argitalpenek irakurle arrunt eta xotilentzat ere baliagarri eta probetxugarri izan behar dute, ene ustez. Horrela jokatu du Ubillosen liburuaren edizio berri hau prestatzean Euskaltzaindiak ez ezik Amasa-Billabonako udalak, mila aleren kostua bere gain hartu duenean. Ala mila hizkuntz ikerlari ditugu Euskalerrian? Bai hobe, bagenitu! Ez, jaun andreak, ez; ikerlariak bakarrik ez dira iadanik euskal liburuaren hartzaileak, beste asko ere badira, eta horiek ez izaki ikerlariak bezain jakintsu eskuarki, inoren esku luzatzea eta laguntza eskertzen ohi dute, liburu zaharreko euskara neke eta ardaila gutxiagoz aditzeko. Laburki esan, testu zur-murria baino zerbait gehixeago nahi eta behar dute, oharrez eta argitasunez jantzia alegia.

Ikerlariak bere egaria berdintzeko eta bere ikerlanetarako hortxe dituzte, gainera, hau baino lehenagoko beste lau edizio, horietan azkena duela hamar urte faxsimile gisa Hordagok aterea, edozein liburutegitan aurki daitekeena eta are gutariko askok etxean duguna. Are gehiago, lehen edizioako aleak ere ez dira oraintsu arte uste genuen bezain urri, Hordago berea egiteko baliatu zen hartaz gainera “Azkue Biblioteka” ere bai baita beste ale bat, geure edizio hau prestatzeko erabili duguna, eta hona azkenik egun hauetanxe zabaldu den beste albiste ona: “Azkue Biblioteka” berak lehen edizioako beste ale bat bereganatu du arestian, erosi berria duen liburutegi pribatu batean aurkitzen zena. Beraz ezin esan gure arteko ikerlariak hain peitu eta onbehar direnik.

Baina edizio kritikoeziko zenbait lagunek dituzten kezka eta susmo txarrak erabat uxatzeko, diodan oraindik guk prestatu dugun honek beste bezain ongi edo hobeki balio duela ikerlanetarako, ez baitiogu jatorrizko testuari deus ere kendu, ez erantsi, ez aldatu: ez hitzik, ez silabarik, ez letrarik. Lehen zegoen zegoenean dator jatorrizko testua hemen, hau ere fotolito bidez egin baita. Garbiketa txiki bat da guk egin diogun guztia. Egun ez ditugu lehen bezain maite komak, puntuak eta puntu komak eta orain ipini ohi ez diren lekuetatik lekoratu eta ezabatu egin ditugu, irakurleari irakurbidea oztopez eta zoztorrez eta trabalekuz iraurri baino egiten ez ziotelako, Deustuko eta Donostiako neure ikasleekin egin probak irakatsi didanez. Hori egitean, gainera, aita Akesolok beste euskal liburu zahar baten argitalpen berria prestatu zutenei eman zien aholkua bete baizik ez dugu egin. Hona zer esan zien: “...liburuari ez deustoa bat bere mesederik egin koma guztiak lengo-lengoan isteak: [...] dagozan

moduan idazteaz, oraingo irakurleak eztaue ezer irabazten. Ezer zuzentzen astekotan, uts orreik zuzendu bear ziran” (1). Beraz ez dugu uste horrenbestez mesede baino egin diogunik irakurle arruntari eta are ikerlariari, non eta honek ikergaia ez duen lehengo idazleek puntu-komak non ezartzen zituzten eta non ez.

Puntu honi amaiera emateko Mitxelenaren hitzak, gure artean gero eta lagun gehiagok geure egiten ditugunak, aldatuko ditut hemen. Hark idatzi zuen behin “fac-simileak, nahiz berez eta bere arloan probetxugarriak izan, ez direla sekula izan ez izango edizio kritiko onaren ordain zuzen” (2); eta nik neure aldetik erantsiko nioke: batez ere edizio kritikoak jatorrizko testua zipitzik ere aldatu gabe ematen badu, oharrak, argibideak, zuzenketak eta gainerako eraskinak aurrean zein atzean, goian zein behean, edo gogoak ematen dion beste lekuren batean prestatzaileak ezartzen dituela. Eta hala egin dugu.

Natorren honenbestez beste puntura: zer erakatsi digun edizio kritiko honen prestatzeak. Entzun duzue 1785ean eman zuela Ubillosek argitara bere liburua. Ez duzue halere pentsatu behar edizio hartako ale guztiak —zenbat izango ziren, berrehun, hirurehun?— batera inprimatu zituztela Tolosan eta guztiak batera egun berean salgai jarri. Ez eta hurrik eman ere. Orduko inprima makinak gaurkoak baino motelagoak ziren ibiltzen. Ez zytuzten ere, orain edozein egunkari goizoro salgai jartzeko behar denez, ordu gutxitan ehun milaka orrialde inprimatzen. Bai zera! Hilabete mordoxka luzatzen zen liburu baten hirurehun aleren inprimatze lana, gaur berrogei ale ateratzen bazituzten, beste hilabete bateko lana zelako hurrengo berrogeiak inprimatzea. Bestela esan, labealdika ateratzen ziren, eta hartara egileak lehen labealdiko alea eskuratu bezain laster, astiro ikuskatu eta atzeman zitzakeen inprimategikoei lehen labealdiko aleetan itzuri zitzaizkien hutsegiteak eta okerrak, bai eta hurrengo labealdietan zuzenerazi.

Orain bada, Hordagok faksimilatu zuen alea eta guk edizio honetarako erabili dugun Azkue Bibliotekakoa biak dira noski lehen ediziokoak, ez ordea biak labealdi berekoak. Biek dakarte azkenean Ubillosek begiz jo zituen hamabost hutsegiteen zerrenda; horietatik batzu, halere, Hordagokoan iadanik zuzendurik daude eta gurean ez. Beraz labealdi zaharragoko alea da gurea bestea baino eta horrexegatik hobetsi dugu. Hala *illarartera* ez *illaraztera* behar duela dio zerrendak, eta hain juxtu Hordagokoak zuzendua dakar, *illaraztera*, gureak ez bezala (ik. 87. or.). Orobat *Atitari* ez, *Aitari* behar duela dio eta halaxe dago Hordagokoan, gurean berriz *Atitari* (ik. 93. or.).

(1) AKESOLO, LINO, “Idazte baten zoritxarrak” KARMEL, 1977.

(2) MITXELENA, KOLDO, MEIG IV, 113. or (1988).

Larramendiren hiztegia Ubillosek ezagutzen zuela gauza jakina zen lehendik ere liburua eskuartean marruskatua zuen edozeinentzat, hare-nak baizik ezin izan baitzitezkeen *ce-agui*, *araututs*, *doaindu*, *ecarraizco*, *elizgue*, *hitzune*, *larririquitu* eta abar bezalako hitzak. Gauza jakina zen ere, Mitxelenak hala irakatsia zigunetik, Axular ezaguna eta erabilia zuela (3). Ez zigun inork esan, ordea, Lavieuxvilleren eta Ziburuko Etxeberri-ren liburuak ere ezagunak zituenik, eta hori orain idoro dut, 170. orrialdean Jainkoaren legeko hamar aginduak bere gisa, prosaz eta gipuzkeraz, eman ondoren, “versutan, Franciaco guisan” lehendabizi eta gero “baita bestela ere” kopiatzen dituenak Lavieuxvilleren *Guiristinoen doctrina laburra* deritzanekoak eta Ziburuko Etxeberriren *Manual devotioenezkoa*-koak zirela ohartu nintzenean. Honek lehendik ere genekien zerbaitean sendortzen gaitu: Iparraldeko liburu zaharretatik edoskitzen zutela, eta ikas-ten eta aberasten bere hizkera, gure Hegoaldeko idazleek. Horrexegatik hartu izan zaio gaur baino lehen Ubillosi, aita Villasantek ere esan digun bezala, Iparraldeko euskalkien usain ez txikia.

(3) MITXELENA, KOLDO, MEIG IV, 70 or. (1988).

Ez naiz hemen abiatuko Ubillosen hizkeraren bereizgarri xehe batzuren berri ematen; liburuari ezarri diodan hitzaurrean egina dut lan hori eta aita Villasantek ere bere txostenean adierazi digu. Hona laburki aipatuak bizpahiru puntu: Ubillosek ez darabiltza inoiz ere Bizkaiko aditzaren eragina diren eta Gipuzkoako beste zenbait idazlegan agertzen diren *-gi-* erroko adizkiak, *nor-nori-nork* paradigmakoak: (esan) *egidazu, dagion, leikegu...*; ez eta *al* galderazko partikula ere; ez eta *zein* edo *nor* erlatibo gisa ere; ez eta *-(e)na* konpletiboa ere, bai ordea *-(e)nik* ezezkoetan; ez eta *joan egin da* eta antzekoetan darabilgun *egin* hori ere; ez eta *bait-* ere *-behin* bakarrik dio “nola baitira”, 47. or—.

Zertan luza? Ubillosen hizkera ezagutzeko biderik onena liburua bera irakurtzea duzue eta horretarako idatzi zuen Ubillosek. Dei hori eta gomita hori egiten dizuet nik ere. Darabilen gaiagatik ez bada, ez baitut uste liluratuko zaituztenik, irakur ezazue bederen gipuzkera zaharraren lekukorik hoberenetakoa delako eta urte gutxi geroago, hurrengo mendean, gipuzkera lora-erazi zuten idazle garaien aitzindari izan zelako.